

ORTAÇAĞ AVRUPA DÜŞÜNCESİNDE DÜNYA İMAJI: T-O HARİTALARI

İlker YİĞİT¹, Zehra KAYA², Songül GÖLGE², Elif ŞENGÜL²,
Rahime KÖK²

Öz

Yaşadığı mekanı resmetme ve zaman içinde kazandığı anlam ile harita yapma işi insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir. İnsanlığın ilk ortaya çıktığı zamandan itibaren çevresini tanımaya başlaması, çevresiyle ilgili çeşitli bilgiler elde etmesi, tecrübe kazanması ile birlikte yakın çevresine ve gelecek nesillere mekan bilgisinin aktarılması çeşitli kartografik çizimler vasıtasıyla olmuştur. Coğrafi mekanın görsel birer sunumu olan haritalar tarihin farklı dönemlerinde farklı tesirlerin (din, devlet ve çeşitli ideolojilerin) etkisi altında kalmış, bu durum da harita ve haritacılığa yansımıştır. Bilindiği üzere İlkçağ'dan itibaren çeşitli haritalar (dünya, bölge, ülke, şehir vb.) yapılmış ve Ortaçağ'a gelindiğinde ise kilisenin etkisiyle bilimde kendini gösteren etkiler haritacılık alanında da kendisini hissettirerek yapılan dönem haritalarına yansımıştır. Bu açıdan resmedildiği dönemin mekânı ile ilgili coğrafi bilgiler vermelerinin yanı sıra dönemin dünya görüşünün, mekan algısının zamanımıza ulaşan bir görseli olan T-O Haritaları oldukça dikkat çekicidir. Söz konusu haritalarda kutsal mekan Kudüs merkeze alınarak o zamanın bilinen denizlerinin ortasına, yine bilinen üç kıtayı bir T ile bir birinden ayrılmış şekilde gösterilmiştir. Yuvarlak içerisinde T harfi yerleştirilerek Hıristiyanlığın simgesi olan haç işareti öne çıkarılmıştır. Coğrafi gerçeklikten ziyade dini bir bakış açısıyla yoğunlaşarak çizilen bu haritalar gerek yapıma amacı ve gerekse ortaya çıkan ürünler açısından kartografya tarihinde ve coğrafya biliminde önemli bir yere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Harita, T-O haritaları, kartografya, ortaçağ, Avrupa, Hıristiyanlık, kartografik propaganda.

THE WORLD IMAGE IN THE THOUGHT OF MEDIEVAL EUROPE: T-O MAPS

Abstract

Portraying the place where they lived and acquired meaning in time with the map-making work has a history as old as human history. It has been through various cartographic designs with transferring knowledge to the immediate surroundings and to the next generations by gaining experience, obtaining and recognizing various³information about the environment from the time when humanity first appeared. The maps which are visual presentations of geographical location are under the influence of the history of different periods in different effects (religion, government and various ideologies) and this situation is reflected in the maps and cartography. As it is

¹ Arş. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, e-posta: iyigithg@gmail.com.

² Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü.

known, various maps from antiquity (world, region, country, city, town, etc.) are formed. When it comes to the Medieval, under the influence of church, effects in science shows themselves strongly felt in the field of cartography and are reflected in the maps of time. In this respect, T-O Maps, which are visual perception of location of our time and of the worldview of the era as well as providing geographical information related to depicted period of the time, are quite remarkable. In these maps, the holly space, Jerusalem, shown with a T figure by putting it into the center and in the middle of the known seas of the time yet the three known continents separated from each other. The cross which is the symbol of Christianity has been highlighted by placing T letter in the round. These maps which are drawn with a heavy religious perspective rather than geographical reality have an important place in geography science and in the history of cartography in terms of purpose of making and formed products.

Keywords: Map, T-O maps, cartography, medieval, Europe, Christianity, cartographic propaganda.

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin hemen her safhasında önemli bir yeri olan harita, herhangi bir mekânın ve mekân üzerindeki seçilmiş olan bilgilerin semboller aracılığı ile bir düzlem üzerine aktarılmasıdır. Belirlenen bir mekân için harita hazırlama, yapma, çoğaltma veya güncelleştirme eylemine haritacılık ismi verilmekte ve belirli bir uzmanlık gerektiren harita yapma işini coğrafyanın bir kolu olan kartografya üstlenmektedir. Harita, yazılı belgelere oranla daha kolay ulaşılan ve anlaşılabilir görsel bir bilgi aracıdır. Yeteri kadar bilgi birikimi olmayan bir kimse dahi yaşamını sürdürüp yönlendirebilmek için zihninde yaşadığı çevrenin bir haritasını oluşturmaktadır. Kişinin çevresini öğrenirken bilgilerinin sistemleştirebilmesi, yaşama ilişkin senaryolar oluşturabilmesi ve güzergâhları çizebilmesi ancak bu halde gerçekleşir. Bu nedenle harita sadece coğrafyacıların değil diğer bütün bireylerin bilmesi gereken bir konu olmuştur (Gümüştü, 2012).

Günümüzde coğrafi mekânı anlama ve yerküre üzerinde meydana gelen olayları yorumlama konusunda önemli bir bilgi kaynağı olan harita, geçmişte de sürekli çevresini tanıma çabası içerisinde olan insanoğlu için önemli bir görsel iletişim aracı olmuştur. Mekânın ve mekân üzerinde yaşayan insan topluluklarının faaliyetlerini şekilsel olarak temsil eden haritaların ve haritacılığın tarihi çok uzak bir geçmişe dayanmaktadır. İnsanoğlu yerküreye/mekâna ayak bastığı andan itibaren harita ve haritacılıktan söz edilebilir. Buna bağlı olarak şu söylenebilir ki, harita ve haritacılığın soy kütüğü tarih öncesine yani yazının icadından önceki döneme kadar gitmektedir. Nitekim bugün bilinen en eski harita kalıntılarının M.Ö. 6200 yılına ait olması bu tezi destekleyici niteliktedir.

İnsanoğlu, çağlar boyunca üzerinde yaşadığı dünyayı ve çevresini daha iyi tanıyabilmek için devamlı olarak yeni araçlar ve metotlar geliştirmiştir. Bunlar içinde en kalıcı olanı haritalardır (Yomralıoğlu, 2000). İnsanların mekanı anlaması ve karşı tarafa aktarmasında hep önemini koruyan harita önemli bir başvuru kaynağı ve iletişim aracıdır. Rhind haritanın önemini, “İnsanlığın yarattığı üç iletişim aracı dil, müzik ve harita; bunlardan en eski olanı haritalardır” sözleriyle dile getirmektedir (Tanrıku, 2013).

İlkçağ’da insanlar, avlanma ve beslenme yerlerini yani içinde yaşadıkları ortamı çok iyi bilmek zorundaydılar. İnsanın doğasında var olan beslenme ve kendisini dış tehlikelerden koruma/barınma içgüdüğü ona yaşadığı ortamı çok iyi bilmeyi zorunlu kılmıştır. Ancak bu insanlar beslendikleri, avlandıkları ve barındıkları alanların hepsini hafızalarında tutamayacakları için yaşadıkları çevrenin bir temsilini yapmaya çalışmışlardır. Yazı yazmayı bilmedikleri halde örneğin toprağı çizerek ve bazı yerlere küçük taşlar koyarak basit haritalar çizmişlerdir. İnsanlar bu basit haritaları çizerek herhangi bir mevkii tarif için istediklerini anlatmaya çalışmışlardır. Yaşam şekillerinin gereği olarak avlanan ve savaşan bu İlkçağ kavimleri adeta ölüm-kalım meselesi olarak mesafe ve yön kavramlarını idrak etmişler, doğuştan bir kabiliyete dayanarak, basit de olsa, taş, papirüs ve pişmiş toprak tabletler üzerine haritalar yapabilmişlerdir (Bilgin, 2006).

Bilindiği üzere, tarih boyunca haritacılığın kilometre taşını farklı uygarlıklar oluşturmuştur. Mezopotamya’dan Mısır uygarlığına, Antik Yunan’dan Arap yarımadasına kadar tüm kültürlerde haritacılığın izini görmek mümkündür. Eskiçağ’ın (İlkçağ veya Antikçağ) en büyük medeniyet merkezlerinden biri olan ve yer küreye ait ilk ölçmelerin yapıldığı Mezopotamya’da ilk haritaların meydana getirildiği anlaşılmaktadır. Mesela, M.Ö. 2200’lere ait Kerkük yakınındaki Yorgan Tepe’de (İlk adı Ga-Sur, bin yıl sonraki adı Nuzia idi) bulunan Babil Haritası, bilinen eski haritalardan birisidir (Köktürk, 2004; Özağaç, 2006). Bu harita, Çatalhöyük Haritası bulunmadan önce dünyanın en eski haritası kabul ediliyordu. Ancak, 1963 yılında Çatalhöyük (Konya) kazılarında bir duvar üzerinde bulunmuş M.Ö. 6200 tarihli Çatalhöyük kent planını gösteren Çatalhöyük Haritası, 5800 yıllık olarak bilinen harita tarihini 2400 yıl daha geriye götürmüştür (<http://web.itu.edu.tr/~bilgis/8000yil.pdf>). Mısır medeniyetinde ise, Firavunlar zamanında arazi mülkiyetine göre vergi tespit etmek amacıyla ilk ciddi arazi ölçümleri yapılmıştır. Mısır medeniyetinden kalan ilk haritalardan birisi Nubya’daki bir altın madenini gösteren Mısır Haritası’dır (Bilgin, 2006).

Bilimsel anlamda kartografik çalışmaların ilk temelleri Yunan bilginler tarafından atılmıştır. Eski Yunanlılar kendilerinden önceki uygarlıklardan esinlenerek çalışmalarını sistematik bir şekilde sokmuşlar ve günümüz haritacılığında kullanılan birçok esası ortaya çıkarmışlardır. Yunan filozoflar önce yeryüzünün biçimi üzerinde düşünmüştür. Başta Thales (M.Ö. 640-546) olmak üzere Anaksimandros (M.Ö. 611-447), Anaksimenes (M.Ö. 550-420), Pisagor (M.Ö. 6. yy), Permanide (M.Ö. 5. yy), Eratosthenes (M.Ö. 276-196), Strabon (M.Ö. 60-M.S. 24), Batlamyus (90-168) bunların hepsinin bir şekilde haritacılığa katkı yaptıkları görülür (Bilgin, 2006). Miletli Thales yer yuvarlığını düz bir disk olarak değerlendiriyordu. Keops piramidini ölçerken uzağı yakınlı, büyük olanı küçük olanla oranlama-ölçme prensibiyle haritacılığa önemli katkıda bulunmuştur. Thales'in öğrencisi Anaksimandros haritacılığın kurucusu olarak bilinmektedir. Thales'in dünyayı suda yüzen bir disk şeklinde düşünmesine karşılık, Anaksimandros, yer yuvarını silindirik bir prizma olarak ve bunun üstte bulunan daire şeklindeki yüzeyini yaşanan yeryüzü olarak düşünüyordu. Anaksimandros haritasından sonra bilinen ilk harita Eratosthenes'in haritasıdır ki bu harita Anaksimandros'un haritasına çok benzemektedir. Çevrede yine bir okyanus vardır fakat farklı olarak ilk defa üç kıta görülür: Asya, Afrika, Avrupa (<http://www.youtube.com>).

Kartografyanın en büyük isimlerinden biri olan Batlamyus (MS. II. Yüzyıl) ise Geographika Hyphegesis adlı eserinde haritacılığın başlıca sorunlarını ve ilkelerini tartışıp dönemin en gelişkin dünya haritasını çizmiştir. Batlamyus haritasının içerdiği en önemli hata, yerin boyutlarını olduğundan daha küçük göstermesidir. Batı'da Batlamyus'a karşılık Doğu'da ise büyük bir kartograf olan P'ei Hsiu (M.S. 224-71) 18 pafta halinde ve yaklaşık 1/10 milyon ölçekli bir Çin Haritası yapmıştır (Tanrıku, 2013).

Eskiçağ'da genellikle Yunan filozoflarının yaptığı dünya haritalarına bakıldığında batıda Atlas Okyanusu'ndan, doğuda İndus Nehri'ne kadar olan sahanın bilindiği anlaşılmaktadır. Ancak kuzey ve güneydeki yerlerle ilgili bilgi yoktu. Bu yüzden yapılan haritalarda doğu-batı uzun, kuzey- güney buna göre kısaydı (Aujac, 1987; Cürebal, 2011). Eskiçağ kartografyasının son devrelerine geldiğimizde, kartografyanın sürekli bir düşüş kaydettiği görülmektedir. Eski Yunan medeniyetinden sonra Roma İmparatorluğu haritacılık bilimine pek katkıda bulunamamış ve Eski İyonyalı coğrafyacıların düşünce sistemine dönüş yapılarak "disk" şeklinde haritalar meydana getirilmiştir. Bu haritalar, Eskiçağ'da Yunan coğrafyacıların resmettikleri dikdörtgene benzeyen haritalara

karşılık, büyük bir kısmı Roma İmparatorluğu'na ait ülkeleri kapsayan ve çevresinde okyanusların yer aldığı "dairesel dünya" haritalarıdır. Bu disk haritalara "Orbis Terrarum" deniliyordu. Bu haritalarda şematik olarak sıralanan üç kıta yer alıyordu. Bu kıtalardan -güneşin doğudan doğması ve doğunun zengin olması sebebiyle- Asya yukarıda, Afrika sağda ve Avrupa solda yer almaktaydı. Akdeniz dikey bir tarzda gösteriliyor; Ege, Marmara ve Karadeniz ise ufki istikamette uzanıyordu. Hazar Denizi ise eski haritalarda olduğu gibi çevre okyanusuna bağlanıyordu (Harita 1). Mühim sıradağların da işaretlendiği bu haritalarda Hindistan, Çin, Sibirya ve Rusya kenarda sıkışmış tarzda çizilmişti (Bilgin, 2006).

Harita 1. Romalıların Dünya Haritası

İlkçağ'ın sonlarına ait olan bu haritada, Roma İmparatorluğu'na ait ülkeler büyük saha kaplamakta olup diğerleri ehemmiyetsizce gösterilmiştir. Haritada karalar okyanuslarla çevrili, güneş doğudan yükseldiği için Asya üstte, Avrupa solda, Afrika sağda yer almaktadır. Bu özelliği ile bu harita, Ortaçağ'da Avrupa kartografyanın karanlık devrinde göreceğimiz "T-O Haritaları"nın başlangıcı sayılır. **Kaynak:** <http://www.atlantismaps.com>.

İnsanlara, sayfalar dolusu bilgiyi (metin, grafik, tablo... vb.) aktarmak yerine tek bir haritaya aktararak göstermek daha iyi betimleme ve yorumla imkanı verir. Başka bir ifadeyle haritalar sözel bilginin kişinin zihninde somutlaştırılmasını sağlayan önemli bir araçtır (Yiğit ve Top, 2013). Haritalar çok miktarda bilgiyi yoğun olarak içerdiklerinden, coğrafi bilginin ve harita yapıcısının ait olduğu toplumun değerlerinin incelenmesinde zengin bir kaynak görevi görecekleri kesindir. Her harita belirli bir dünya görüşünü yansıtmış

ve bu yüzden birçok haritanın tasarımı dinsel fikirlere göre yapılmıştır. Haritalar zamanı ve mekanı birlikte göstermekte ve haritanın yapıldığı toplumun ülkesi haritada tam ortada yer almaktadır (Özgüç ve Tümerkin, 2000).

Haritaların mekana ait bilgileri aktarmasının yanı sıra yapanın ve yaptırmanın ideolojik görüşünü yansıttığı hatta ve hatta bir propaganda aracı olarak kullanıldığı bilinmektedir.⁴ Söz konusu bu durum gerek tarihsel süreç içinde ve gerekse günümüzde yapılan haritalarda görülmektedir. Nitekim bu araştırmaya konu olan T-O haritalarının da dönemin dini tesir altında oluşan dünya algısı ve bu algıyı diğer insanlara aktarma aracı olarak çizildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. İsa'nın, cennetin vb. argümanların harita üzerinde yer alması cennetin var olduğu düşünülen doğu (Asya)nun, haritanın üst kısmına yerleştirilmesi ve kutsal mekan Kudüs'ün merkezi alınması gibi durumlar buna kanıt oluşturmaktadır. Haritaların çizim amacının dini bir takım mesajları vermek insanlara kulluk vazifelerini hatırlatmak ve ayrıca ahreti de bireylerin dimağında canlı tutma gayretinin ön planda olduğu anlaşılmaktadır. T-O haritaları, Ortaçağ Avrupa'sında Hıristiyanlık dininin her alanda egemen olduğu bir dönemde din adamları tarafından resmedilmiş dünya haritalarıdır. Ortaçağ'da din adamları düşüncelerini halka empoze etmek için görsel malzeme olarak bu haritaları kullanmışlardır. Ortaçağ Avrupa'sının dünya görüşünü çok iyi yansıtan bu haritalar günümüz Avrupa'sında yeterince araştırılmışken ülkemizde konu ile ilgili pek fazla çalışmanın olmadığı dikkati çekmektedir. İşte bu çalışmada T-O Haritaları konu edilerek ülkemizde kartografya tarihi literatürüne bir katkı yapılması hedeflenmektedir.

ORTAÇAĞ AVRUPA DÜŞÜNCESİ VE T-O HARİTALARI

Bilindiği gibi Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından (476), İstanbul'un Türkler tarafından fethine kadar (1453) olan ve yaklaşık

---

⁴ Bazı haritalar özellikle belirli düşünceye inandırmak için yapılır. Diğer bir ifadeyle bir propaganda için tasarlanır. Haritalar aracılığıyla propagandanın temel amacı haritaya bakanların görüşlerini değiştirmektir ki buna kartografik propaganda denilmektedir. Bu konuya ilişkin olarak bakınız: Jacobs Juliet, 2013. "Peopoganda Maps Are Designed to Persuade" <http://geography.about.com/od/understandmaps/a/Propaganda-Maps.htm> (Son erişim: 26.06.2013); Bar-Gal Yoram, 2013. "Ideological in Maps and Geographical Education", <http://geo.haifa.ac.il/~bargal/ideo-map.html> (Son Erişim 25.06.2013); Ager,J. 1978. "Maps & Propaganda", Bulletin, Society of University Cartographers, Vol.,11 pp.1-15.

bin yıl süren dönem tarihçiler tarafından Ortaçağ olarak adlandırılmaktadır. Bu süreçte Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması Avrupa'daki siyasal ve sosyal dengeleri bozmuştur. Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla oluşan boşluğu kilise ve papalık doldurmaya çalışmıştır. Böylece siyasal otoriteyi eline alan kilise ve papalık yaşamın her alanına ağırlığını koyup kendisini etkin bir güç olarak göstermeyi başarmıştır. Hatta kendilerine karşı çıkan kral ve imparatorlara aforoz tehdidiyle boyun eğdirmeye çalışmışlardır (Anonim, 1993). Onlara göre yegâne egemen tanrıydı, kilise ise onun mümin cemaatıydı. Dolayısıyla onlara boyun eğmeyenlerin bu dünyada olmasa bile ahirette mutlaka cezalandırılacağı düşüncesi ile tanrısal hukukun üstünlüğünü kabul ettirmişlerdir (Matthew, 1988). Böylece kilise, skolâstik düşünce⁵ dışında hiçbir düşünceye hayat hakkı tanımamıştır.

Ortaçağ'da, böyle bir atmosferin egemen olduğu Avrupa'da bütün bilimlerde olduğu gibi Coğrafya ve Kartografya alanında da önemli bir gelişme olmamıştır. Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ile Eskiçağ kültürü çökmüş, bu kültürün yerini kilisenin, bilimsel gelişmeleri engelleyen bağnaz zihniyeti almıştır (Özel, 2008). Deney ve gözleme karşı olan kilise, özgür düşüncenin önüne geçip İncil'de yazılanın dışında bir dünya görüşüne sahip olunmasını engellemiş ve her şeyi din ile açıklamaya çalışmıştır. Yani tek doğrunun İncil'deki bilgiler olduğunu savunmuştur. Bilim gibi dünya işleri ile uğraşmak yerine dini yayma çabaları üzerinde durulmuştur. Din ve kilisenin bu koyu baskısı sonucu klasik coğrafya unutulmaya yüz tutmuş, eserlerde efsaneler ve hurafeler ortaya çıkmıştır (Öngör, 1954). Hatta dünyanın küre şeklinde olduğu yalanlanmış ve yerin üstü kabarık, altı düz, dört köşe, etrafı okyanuslarla çevrili olduğu fikri ileri sürülmüştür (Özçağlar, 2009). Bunun aksini iddia edenler çeşitli işkencelere maruz kalmış ve idam edilmiştir. Bilimsel çalışmalarından dolayı kilise tarafından yargılanan gök bilimcisi Galileo (1564-1642), "*Bilim kendisine kalsa, yalnızca ilerler.*" sözüyle kilisenin bilime bakış açısını özetlemiştir (<http://personals.okan.edu.tr>).

Ortaçağ'da Avrupa, kartografya alanında böylesi bir duraklama dönemi yaşarken, bu alandaki çalışmaların daha çok İslam dünyasında

---

⁵ Skolâstik Düşünce; Ortaçağ'da Kilise'nin baskın olduğu bir dönemde Kilise'nin özgür düşünce ortamının önüne geçip tek doğrunun İncil'deki bilgilerin olduğunu savunan bir düşünce tarzıdır. Ki artık İncil'e göre değil tamamen kendi çıkarları doğrultusunda din adamları hareket etmeye başlamış, Cennetten toprak satmak, insanların topraklarını almak için Engizisyon mahkemelerinde birçok insan idam edilmiştir. Kilise böylelikle özgür düşüncenin önüne geçip gücünü artırmıştır (<http://www.tarih.gen.tr/skolastik-dusunce-nedir.html>).

geliştiği görölmektedir. İslam coğrafyacıları, genel olarak Batlamyus'un eserlerinin etkisinde kalmakla birlikte, yine de coğrafya ilmi alanında dikkat çeken araştırmalar yapmışlardır. Bunu takiben Ortaçağ sonlarında ve Rönesans Devri başlarında kilisenin tutuculuğu azalmaya başlamış, coğrafya ve haritacılık, dinin ve skolâstik düşünencinin zincirlerinden kendini kurtararak hızlı adımlarla ilerleme yoluna girmiştir (Akyol, 1951). Ayrıca tüccarların, seyyahların kullandığı kılavuzlar ve deniz haritaları çağın sonlarında oldukça doğru bir karakter kazanmıştır (Bilgin, 2006). Ancak, XVI. yüzyıl başlarına kadar üretilen dünya haritaları, genellikle kilise kökenli olup dönemin felsefi düşüncesine uygun bir şekilde resmedilmiştir. Bazı yazarlar bu kilise kökenli haritaların yalnızca T-O biçimli (T içinde O) resmedildiğini dile getirirse de bu Ortaçağ kartografyası hakkındaki bir yanlış anlamadır. Aslında temel fikir aynı olsa da haritalar değişik şekilde hazırlanmıştı.⁶ Bunlar dışında, T-O Haritaları'ndan daha az katı olan, Mappaemundi⁷ (ortaçağ dünya haritası) olarak anılan gruba giren haritalar da mevcuttur. Bunların en önemlileri Hereford Haritası (Hereford Mappaemundi) ve Ebstorf Haritası (Ebstorf Mappaemundi)'dir (Özgüç, 2010). Ancak, aynı mantık ve amaç çerçevesinde resmedildikleri için, bunları birer T-O Harita çeşidi olarak kabul etmek gerekir ki bunlar T-O biçimli haritaların en meşhurları olarak kabul edilmektedir.

Haritalar birer görsel iletişim aracıdır ve birçok bilgiyi yoğun olarak içerdiklerinden, coğrafî bilginin ve harita yapıcısının ait olduğu toplumun değerlerinin incelenmesinde zengin bir kaynak görevi görmektedirler. Bu bağlamda T-O Haritaları, resmedildiği dönemin mekânı ile ilgili coğrafî bilgiler vermelerinin yanı sıra dönemin dünya

---

⁶ Ortaçağ Hristiyan dünyası tarafından XVI. yüzyıl başlarına kadar üretilen haritaların görünüşleri bakımından üç gruba ayrılmış olduğunu görölmektedir. Bu grupların ilkini T-O Haritaları oluşturmaktadır. İkincisi, iklim kuşakları modeline (buradaki iklim bölge anlamındadır) göre ilk yerküre modelini hazırlayan kişiye atfen ismini alan, dış çevresi daire biçimli olan ve günümüze pek ulaşmayan Kretast Tipi Haritalar'dır. Üçüncüsü ise T-O biçimli ve Kretas Haritaların birleşimi sonucu oluşturulan Karma Haritalar'dır (<http://web.itu.edu.tr/~bilgis/8000yil.pdf>).

⁷ Mappaemundi, Avrupa'nın ortaçağ dünya haritalarını tanımlamak için kullanılan bir ifadedir. Mappaemundilerin işlevi görünmeyen şeyleri görünebilir kılmaktır. Yani bunlar Hristiyanlık hikâyelerinin dünyadaki resmi gibidir. Dolayısıyla coğrafî doğruluk taşımayan, doğaüstü görüşlerin ağır bastığı haritalardır. Bazen bütün bir harita Hristiyanlık gerçeklerinin sembolü olarak sunulur. Bunlardaki temel konu ise, dünyanın yaratılmasından Hz. İsa'nın çarmıha gerilerek günahlarından kurtulması yoluyla Kıyamet'e kadar planlanan İlahi olaylarına dünyanın bir sahne görevi görmesidir. Hz. İsa'nın vücudunun açık bir temsili olan Ebstorf Haritası'nda olduğu gibi haritaların kendisi tarafından tasvir edilir. Hereford katedralindeki mappaemundi ise bunların en ünlü ve etkililerinden birisidir (Woodward, 1987).

görüŖü, bilime bakışı ve dini inançları ile ilgili çeŖitli bilgiler sunan, üzerinde durulması gereken önemli dünya haritalarıdır.

T-O Haritaları, bir ölçek belirtmeksizin, coğrafi doğruluk aranmaksızın teolojik düşünceleri topoğrafik gerçeklermiş gibi göstermeye yönelik dünya haritalarıdır. Bunlar, Ortaçağ'da Avrupa'da din adamları tarafından dini tesir altında kalınarak dikdörtgen, oval ve yuvarlak tarzda ve ilginç şekiller kullanılarak resmedilmiştir. Bu haritalarda, Eski Tevrat görünüşüne dayalı olarak dünya bir kurs (daire) biçiminde tasavvur edilmiştir. Dünya'nın düz olduğu düşünülerek çizilmiş olan bu haritaların yuvarlaklığı, ufuk kavramından ve bilinen dünyanın sınırlı olmasından ileri gelmektedir. Bilindiğı üzere ufuk, dairesel bir algılamadır ve T-O Haritaları işte bu algılamaya dayanılarak oluşturulmuştur. O zamanın bilinen yeryüzü paternini sembolik ve aynı zamanda teorik tarzda resmeden bu haritalar bazen "ökümenik" yani yerleşebilir dünyaya ait, bazen de "hemizferik" yani tüm küreyi kapsar şekilde çizilmiştir. Bu haritalarda ökümen, Roma İmparatorluğu dönemindeki "*Orbis Terrarum*" daki gibi basit bir biçimdeydi. Orbis Terrarum, Latince bir deyim olmakla beraber "*yer yuvarı, dünyanın tekeri*" gibi anlamlara gelmektedir (Bilgin, 2006: 28; Edson, 2008: 219; Gümüşçü, 2012). T-O haritalarının en eski tarihli, VII. yüzyıla ait olan Isidorus'un (570-636) haritasıdır. En yakın tarihli olanı ise XIII. yüzyılda çizildiğı düşünölen Hereford haritasıdır. Eldeki bilgiler çerçevesinde VII-XII. yüzyıllar arası dönemde T-O haritalarının bir moda haline geldiğı anlaşılmaktadır ve bu süreci "T-O haritaları dönemi" olarak nitelemek mümkündür.

Bu haritalarda bilinen okyanuslar ortasına, yine bilinen üç kıta, (Asya, Avrupa ve Afrika) bir T ile birbirinden ayrılmış olarak gösterilir (Harita 2). Yuvarlak şekilli karanın içinde T şeklinde üç deniz, T-O adının kaynağıydı. Haritanın üst kısmı doğuyu, alt kısmı batıyı, sağ kısmı güney ve sol kısmında kuzeyi temsil ediyordu. T'nin üstünde temel kara kütesi (en büyük kıta) olan Asya, altında sağda Afrika, solda Avrupa ve merkezde de kutsal şehir Kudüs yer alıyordu (Bilgin, 2006; Edson, 2008; Gümüşçü, 2012). Okyanuslarla çevrili olan dünyayı üç kıtaya bölen yuvarlak içindeki T harfi, dünyanın en büyük suyollarını simgeliyordu. Bu suyolları, yerkürenin daire biçiminde varsayılmasından dolayı T görünümünü almıştır. T'nin yatay bölümünün sol tarafı Karadeniz (Black Sea), Don Irmağı (Tanaıs), Azak (Azov) Denizi ve Ege Denizini (Aegean), sağ tarafı Nil (Nile) ve Kızıldeniz'i (Red Sea), harfin dikey kısmı ise Akdeniz'i

(Mediterranean Sea) temsil etmekteydi (Harte, 2008: 10; <http://geography.about.com/library/weekly/aa082597.htm>).

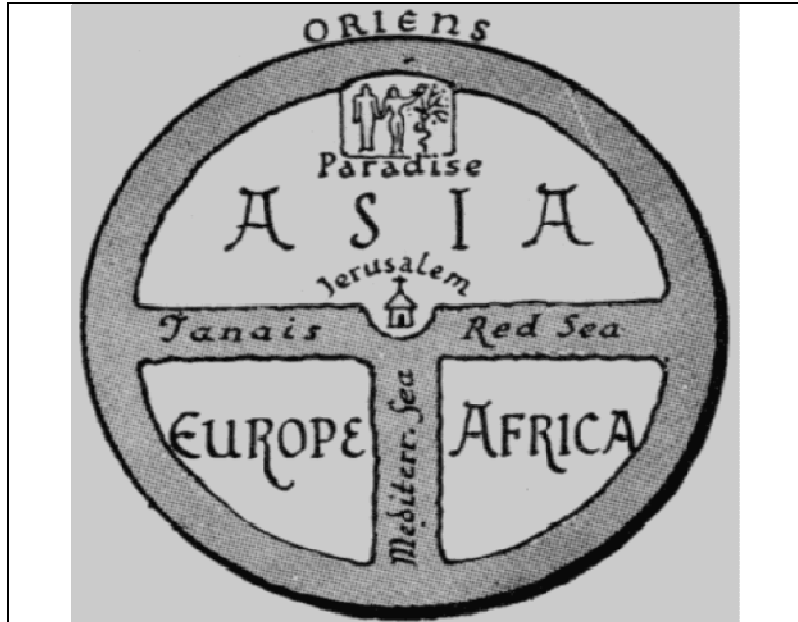
Harita 2. T-O Haritaların Şematik Gösterimi

T' nin üstünde Asya, altında sağda Afrika, solda Avrupa ve merkezde Kudüs yer alıyor. T harfi dünyanın en büyük su yollarını temsil etmekte. T harfinin yatay bölümünün Sol tarafı Karadeniz ve Ege Denizini, sağ tarafı Nil ve Kızıldeniz'i, dikey kısmı ise Akdeniz'i temsil etmektedir.

Kaynak: <http://geography.about.com>.

Ayrıca, T-O şemasındaki T harfi, Hz. İsa'nın çarmıha gerildiğinde çektiği acının sembolü olan haçın işareti olabilir. Ancak bunun daha çok bir tau (ταυ) (Yunan alfabesindeki T harfi) çeşidi olduğu da düşünülmektedir (Woodward, 1987). Şemadaki O harfinin ise dairesel dünyayı ifade ettiği düşünülüyordu. Bu T ve O şekillerinin "*Terrarum Orbis*" ifadesindeki kelimelerin baş harfleri olduğunu söyleyenler de vardır (Ek ve Şengel, 2008). Bu haritaların yapımında dini düşünceler ön plana çıktığından bu haritaların üst kısmında yani Asya'da, Âdem ile Havva bulunan cennete ait tasvirleri ve cennetin merkezinden çevresine akan dört kutsal nehrinin çizimleri önemli yer tutmaktadır (Harita 3 ve Harita 4). Bu dört kutsal nehir İncil'de isimleri geçen Euphrates (*Fırat*), Phison (*Nil ya da Tuna*), Tigris (*Dicle*) ve Geon (*Ganj*) Nehri olarak kabul edilir. Bu haritalarda Asya'nın yukarıya konulup tepesine cennetin yerleştirilmesinin pek çok nedeni vardır. Bu nedenler; Romalıların dairevi haritası Orbis Terrarum'da olduğu gibi güneşin doğudan (Asya) yükseldiği anlayışı ile Göksel Cennet'in yerkürenin en doğusunda olduğu düşüncesi ve Doğudaki İslam

Dünyasında ticaretin getirdiği büyük zenginlikler ve buna bağlı olarak da cennetin doğuda olduğu inancı etkili olmuştur. Bunlardan dolayı doğu, Avrupa'daki insanlara cenneti ifade ediyor ve çoğu ortaçağ haritalarının tam tepesinde cennet yer alıyordu. Ayrıca tek tanrılı /monoteist dinlerin doğuda ve hatta Akdeniz de ortaya çıkması ile birlikte Kudüs'ün kazandığı önem sebebiyle "cennetin doğuda olduğu" düşüncesi savunuluyordu. Bütün bunların sonucunda da cennet haritalarda, haritanın en müstesna/özel yerine yani yukarıya, Asya kıtasının (kutsal kıta) üzerine konulmuştur (Gümüşçü, 2012; Donkin, 2008). Bu haritalarda dünya, çevresi bir okyanusla kuşatılmış olarak gösteriliyordu. Bu tarz, Romalıların dairevî haritaları olan "Orbis Terrarum"dan alınmış olup, çevre okyanusu fikri ise eski Yunanlılardan gelmektedir (Ilgar, 2005). Karayı üçe bölme tarzı ise, muhtemelen M.Ö. V. yüzyılda İyonyalı filozoflar tarafından benimsenmişti (Bilgin, 2006).

Harita 3. St. Beatus Harita Kopyalarından Alınmış Bir T-O Haritası

Kilise etkisinin açıkça görüldüğü bu haritada Hristiyanlığın doğduğu Mukaddes Şehir yani Kudüs (Jerusalem) merkezde, Cennet (Paradise) ise Âdem ile Havva figürünün bulunduğu Asya kıtasında Doğu'dadır.

Kaynak:<http://www.henry-davis.com>.

Harita 4: IX. Yüzyıla Ait Bir T-O Haritası

St. Beatus Harita kopyalarından olan bu harita, Âdem ile Havva'nın bulunduğu yer Cennet'i ifade etmektedir. Burası aynı zamanda Doğu'dur ve yine üsttedir. **Kaynak:** Riffenburgh, 2012.

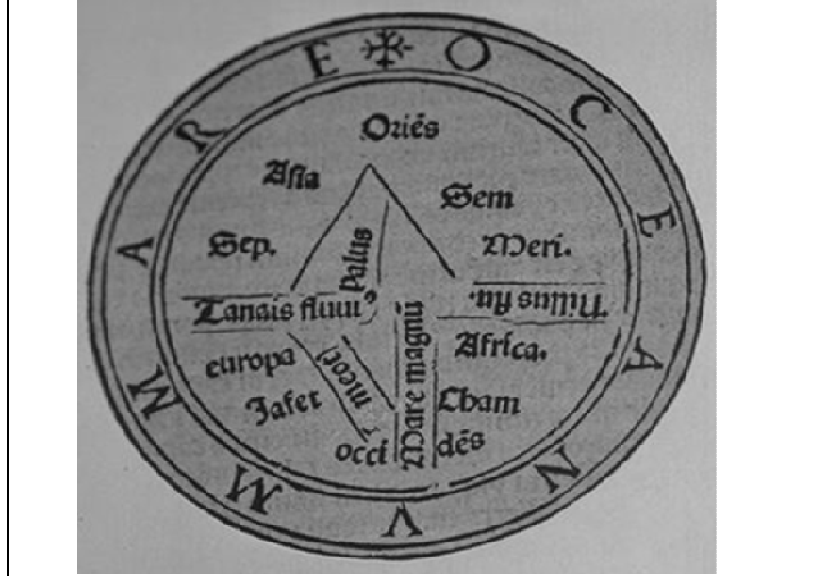
Ortaçağ'da dini tesir altında kalınarak resmedilmiş T-O Haritaları'nın birçok çeşidi vardır. Yuvarlak, oval ve dikdörtgen şeklinde resmedilmiş türleri mevcuttur. Bunlar şekilsel olarak farklılıklar gösterebilirler dahi hepsi aynı amaç çerçevesinde hazırlanmıştır. Din adamları tarafından coğrafi doğruluk ortadan kaldırılarak, Hıristiyanlığın doğduğu ve geliştiği kutsal yerlere geniş yer verilmiştir. Sembolik, aynı zamanda teorik olarak resmedilmiş bu haritalarda kimi zaman karaların çevresindeki girinti ve çıkıntılar hafifletilmiş, haritaya süslü bir görüntü verilmiştir. Ancak bütün türlerinde İncil'deki ifadelerle dayalı kutsal şehir Kudüs merkez kısma, Cennet ise en üst kısma alınmıştır. Aşağıda bu harita çeşitleri önem sırasına göre verilmiş ve her biri kısa ve öz bir şekilde açıklanmıştır.

1. İSİDORUS T-O HARİTALARI

Ortaçağ'ın en üretken ansiklopedicisi olan Sevilalı Isidorus (570-636) çağdaşları tarafından "modern zamanın en bilge adamı" olarak nitelenmiş (Goff, 2005) ve Isidorus Ortaçağ'ın en yaygın olan T-O haritalarının en eskisini yapmıştır. Bunların asılları bulunmuyorsa da *Etymologiarum sive Originum libri XX* (Etimolojiler veya Köken Üzerine Yirmi Kitap) isimli elyazmasında birkaç kopyası ortaya çıkmıştır (Woodward, 1987). Isidorus'un T-O Haritası'nda dünya,

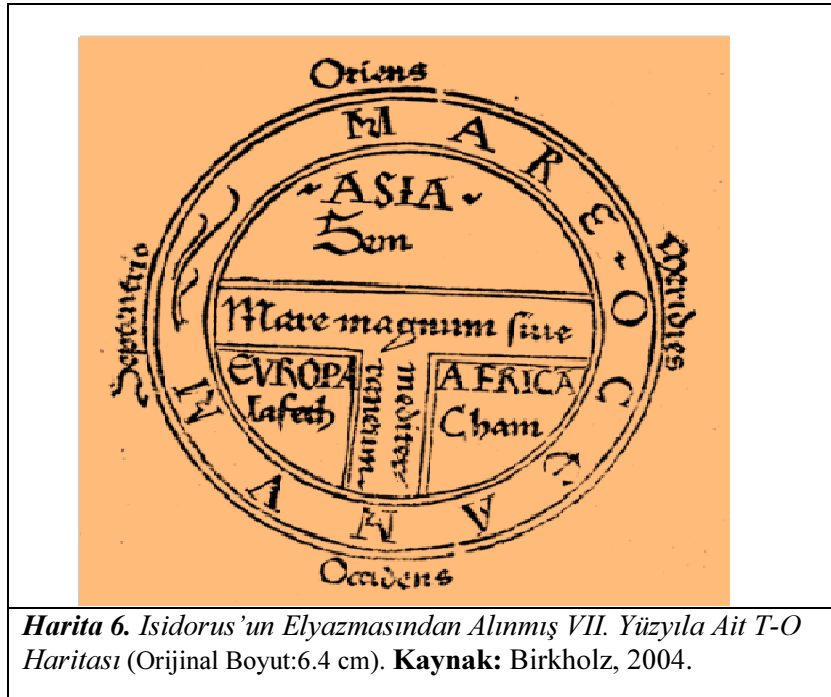
'okyanus denizi' (*oceanum mare*) yazılı bir çember içerisine yerleştirilmiştir. Doğu (*Oriēs* veya *Oriens*) yukarıda, batı (*occidēs* veya *occidens*) aşağıda yer almaktadır. En önemli yön, güneşin doğduğu yeri gösteren *Oriens*, bu önemine ithafla büyük harfle başlanmış ve dini inanıştaki önemine uygun olarak, temsil yüzeyinin en üst noktasına, modern haritalarda kuzeyin bulunduğu alana yerleştirilmiştir. Güney (*Meri.:* *Meridianus*) ile kuzey (*Sep.:* *Septemtrio*) yanı sıra, Isidorus'un haritasında Asya (*Asia*), Avrupa (*Europa*), Afrika (*Africa*) kıtaları belirtilmiştir. Üç kıta, Nuh'un soyu altında birleşmektedir. *Sem* (Sam), *Jafet* (Yafet) ve *Ebam* (Ham) ise, Nuh'un üç oğlunun Tufan'dan sonra göç ettikleri bölgeleri göstermektedir (Harita 5). Haritada, Ham'ın çocuklarının Afrika'nın; Yafet'in çocuklarının Avrupa'nın, Sam'ın çocuklarının ise Asya'nın halklarını oluşturduğu ifade edilmektedir (Ek ve Şengel, 2008). Akdeniz (*Mare magnū*), Azak Denizi (Azov Suyu) (*meoti palus*), Nil Nehri (*Nillus flu*), Don Nehri (*Tanais flum*) haritada işaret edilmiş önemli su kütleleridir. Isidorus'un haritasında kuzey yukarı alınarak gösterilmiştir. Ayrıca harita, Don Nehri'ni Nil'in devamı gibi algılayarak çarmıhı daha belirgin hale getirmektedir (Ek ve Şengel, 2008). Isidorus Haritası'nın XII. yüzyıla ait kopyasına bakıldığında, burada bir çıkıntı görülür. Sem'in bulunduğu Asya kıtasında görülen çıkıntı, Nuh Tufanı efsanelerine göre tufandan sonra Nuh'un gemisinin oturduğu, Batı dillerinde Ararat olarak bilinen ve Kitabı Mukaddes, yani Tevrat (Hz. Musa'ya inen kutsal kitap) ve İncil (Hz. İsa'ya inen kutsal kitap) kitaplarında geçen Ağrı Dağı olduğu düşünülmektedir (Harley ve Woodward, 1987; Doğanay, 2003) (Harita 6 ve Harita 7). Bütün bunlardan Isidorus Haritası'nın, üç kıtanın genel hatlarını Hz. Nuh'un üç oğlu ile ilişkilendirilerek çizildiği anlaşılmaktadır.

Bu haritalar dışında Isidorus'un elyazmalarından alınmış birçok T-O Haritasının kopyası bulunur. Bunlardan biri olan "*Dört Kıtalı Isidorus Haritası*", Isidorus'un T-O şematik haritasına dördüncü bir kıtanın eklenmesi sonucu oluşturulmuştur. Haritaya eklenen bu dördüncü kıta Hindistan'dır. Bu örnekte Hindistan alışılmamış bir şekilde batıda görülür (Harita 8). Isidorus'un başka bir haritası olan "*Nil Nehri T-O Haritası*" ise Nil Nehri'ni Cennetin dört nehrinin bir gelişmesi olarak gösterir. X. yüzyıl el yazmasından olan bu şematik T-O Haritası Nil Nehri'ni iki kaynakla gösterir (Harita 9): biri Cennet'te, diğeri Afrika'dadır (Woodward, 1987).

Harita 5. Isidorus T-O Haritası

Doğu yukarıya, Batı aşağıya gelecek şekilde çizilmiştir. Kuzey ile Güneyin yanı sıra; Asya, Avrupa ve Asya kıtaları belirtilmiş ve bunlara Nuh'un üç oğlu Sam, Yafet ve Ham yerleştirilmiştir. (Orijinal Boyut:11.1 cm), **Kaynak:** Ek ve Şengel, 2008.

Harita 6. Isidorus'un Elyazmasından Alınmış VII. Yüzyıla Ait T-O Haritası (Orijinal Boyut:6.4 cm). **Kaynak:** Birkholz, 2004.

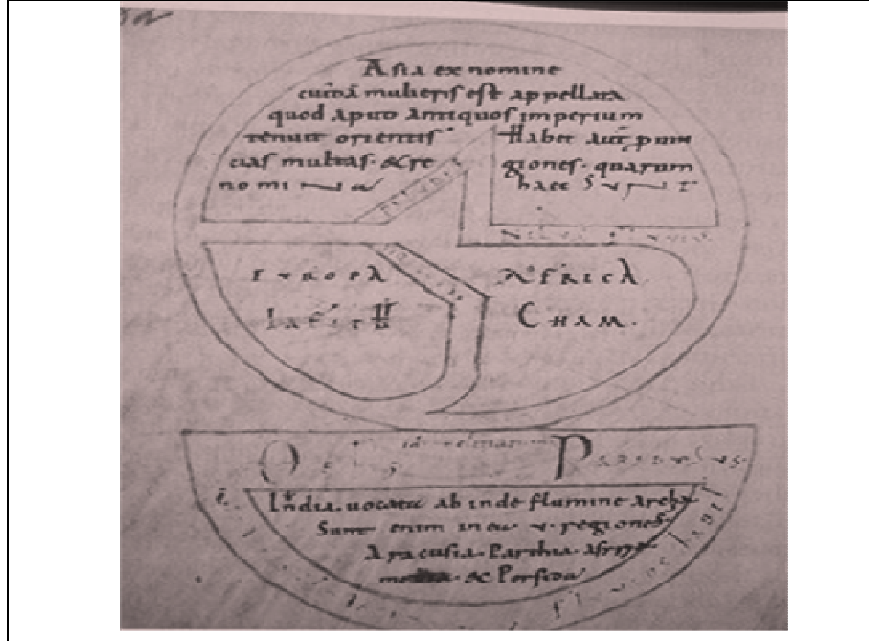
Harita 7. Yandaki Haritanın XII. Yüzyıla Ait Kopyası (Orijinal Boyut: 30x22cm).

Kaynak: Harley ve Woodward, 1987.

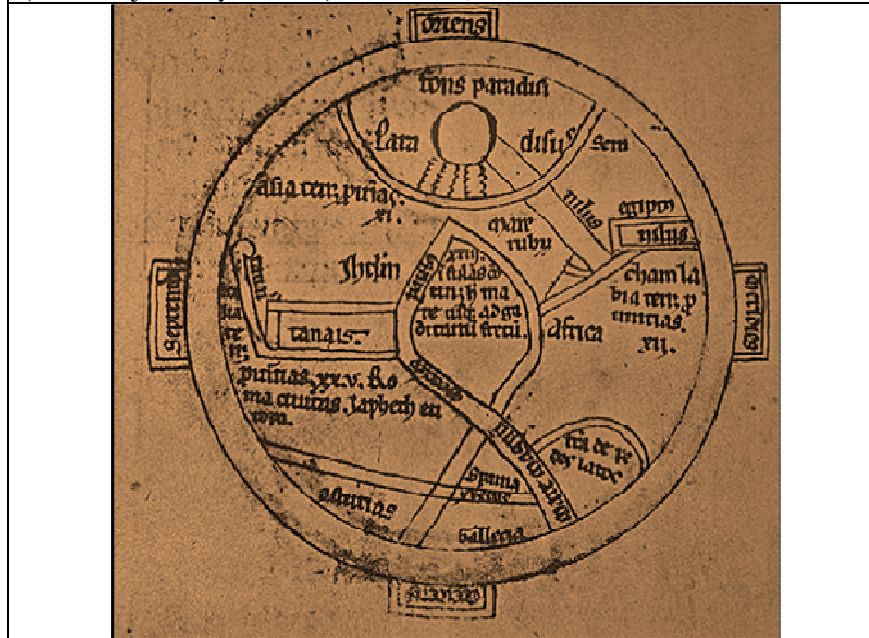
2. BEATUS T-O HARİTASI

Ortaçağ'da Avrupa'da bazı din adamları, üstü kapalı olarak insan soyunun Nuh'tan geldiğini reddetmişlerdir. Yeryüzündeki kıtaların üçlü (Asya, Avrupa, Afrika) sıralamasına karşı, dördüncü ve meskûn (yerleşilmiş) olmayan bir kıtanın varlığını savunmuşlardır. Ancak Ortaçağ harita yapımcılarının çoğu üçlü sınırlamayı kabul etmese de dört kıtayı gösteren haritalar da mevcuttur. Bunlardan en dikkat çekici olanı VIII. yüzyılın sonlarında yapılan İspanyol rahip St. Beatus'a (730-800) ait, ismini yapıcısından almış, *Beatus T-O Haritası*'dır (Bellone ve Mussio, Tarihsiz:1-2). Bu harita, Beatus'un 776 yılında tamamladığı eseri *Commentaria in Apocalypsin'de* (Kıyamet Üzerine Yorum) yer alır. Bu esere Hz. İsa'nın on iki havarisinin dini yaymak amacıyla gönderildiği dünyayı tanımlamak için yazılan metne bir de harita eklenmiştir. Ancak orijinali günümüze kadar gelmemiştir. Haritaya ilişkin bilginin büyük bölümü sonradan üretilen kopyalar üzerinde yapılan çalışmalar sayesinde bugüne ulaşabilmiştir. Bu kopyaların bazıları kareye benzer, bazıları ise daha yuvarlak köşelere sahiptir. (Riffenburgh, 2012). Bunların en önemlileri *Saint-Sever Beatus Haritası* ve *Osma Beatus Haritası*'dır.

Harita 8. Dört Kıtahlı Isidorus T-O Haritası
(Orijinal Boyut: 11cm). Woodward, 1987.

Harita 9. Nil Nehri (Dirsek) T-O Haritası
(Orijinal Boyut: 11.5 cm) Kaynak: Woodward, 1987.

2. a. SAİNT-SEVER BEATUS HARİTASI

Liébana'lı Saint Beatus'un ölümünden sonra, 1050 yılında çoğaltılan *Saint-Sever Beatus* adlı dünya haritasıdır (<http://www.solakkedi.com>). Saint-Sever Beatus Haritası, oval olarak resmedilmesine rağmen yine dini gayeye hizmet ediyordu. Eski Roma Dünya Haritası'nın Hristiyan dinine göre düzenlenmesi suretiyle yapılmıştır. Karaların çevresindeki girinti ve çıkıntılar hafifletilmiş haritaya süslü bir görünüm verilmiştir (Harita10). Mukaddes Bölge (Kudüs /Jerusalem) yine merkezde, Cennet doğudadır ve bunun dört nehri belirgin bir şekilde çizilmiştir (Bilgin, 2006).

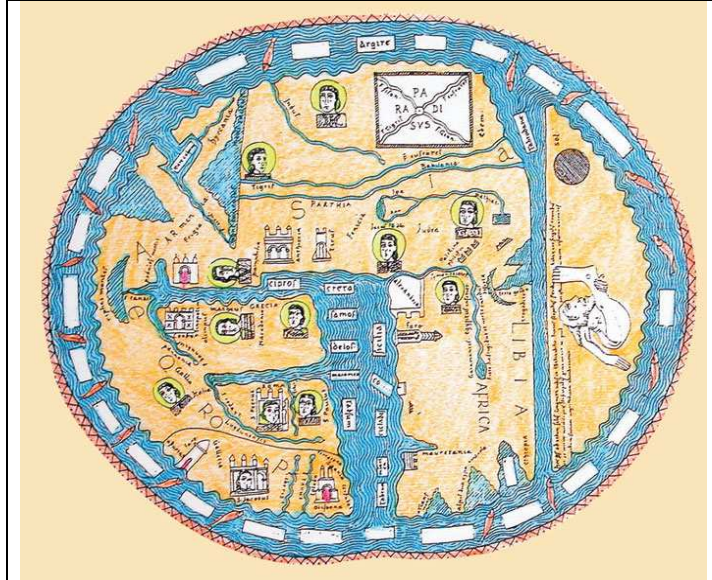
Harita 10. Saint-Sever Beatus Harita

St. Beatus'un Roma Dünya Haritasını değiştirerek Hristiyan inancına uydurduğu dünya haritası. (Orijinal Boyut:32x43 cm). **Kaynak:** <http://www.solakkedi.com>.

2. b. OSMa BEATUS HARİTASI

Liébana'lı Beatus'un, İncil'in son bölümünün açıklaması üzerine 1086 yılında yazılmış ve şu anda İspanya'nın Burgo de Osma şehrinin katedral kütüphanesinde bulunan elyazmasında yer alan *Osma Beatus Haritası*, Beatus Haritaları'nın olağanüstü bir örneğidir. Ortaçağ Hristiyan *Oikumene*'sinin açıkça dile getirilen görüşü olduğu için bu harita Beatus haritalarının en ilginç olanıdır. Dört kıtayı gösteren bu haritada dördüncü kısım okyanus tarafından doldurulmakta ve sözde *terra incognita*'i (*keşfedilmemiş yer*) içermektedir. Bu dört kıtalı

harita, dünyanın farklı kısımlarına (fakat dördüncü kısmına değil) gönderilen Hz. İsa'nın on iki havarisinin oynadığı rolü dile getirme amacına hizmet etmektedir. Bazı havariler bir "Hıristiyan ortaçağ hac yolculuklarının coğrafyasını" kuvvetlendirmek için kutsal yerlerin ya da faaliyet gösterdikleri coğrafi alanların ortasında temsil edilmektedir. Cennet üstte dörtgen bir şekilde resmedilmiştir. Cennetin içindeki çapraz bir artıya benzer çizimler Cennetin merkezinden köşelerine akan dört kutsal nehri betimlemektedir. Haritadaki insan başları ise Hz. İsa'nın on iki havarisini temsil etmektedir (Harita 11). Bu harita resmedildiği dönemden XIX. yüzyıla kadar bahsedilmese de 1929'da tam anlamıyla keşfedilmiş ve 1992'de kopyaları yayımlanmıştır (Donkin, 2008; Tavera, 2011).

Harita 11. Osma Beatus Haritası

İspanya'nın Burgo de Osma şehrinin katedral kütüphanesinde bulunan elyazmasında yer alan Osma Beatus Haritası, Beatus Haritaları'nın olağanüstü bir örneğidir. (Orijinal Boyut:34x35 cm). **Kaynak:** <http://www.saudiaramcoworld.com>.

3. EBSTORF HARİTASI

Daha öncede ifade edildiği üzere, T-O biçimli haritaların en meşhurları "Ebtorf ve Herefort Haritaları"dır. Bu haritalarda İncil'deki hikayeler, tarih, mitoloji, flora, fauna ve egzotik ırklar daha detaylı gösterilmek için hazırlanmıştır. Bundan dolayı bunların adeta küçük birer ansiklopedi gibidir. Ebtorf Haritası (Ebtorf Mappaemundi), sayısız kutsal resimle süslenmiş, 1294'de hazırlanan

ve bir manastırda 1830'da bulunduğu yerin adını taşıyan önemli dünya haritalarından biridir. Orijinali II. Dünya Savaşı sırasında (1943) savaş kurbanı olmuş, geriye fotoğrafları ve başka kopyaları kalmıştır (Özgüç, 2010). Bu dünya haritası yaklaşık 4 m kadar çapta ve yine dar bir okyanusla çevrelenmiş bir tekerlek veya disk halindedir. Hereford Haritasına çok benzer olan haritanın tepesi doğuya yönlendirilmiş olup Hz. İsa'nın vücudunu temsil etmektedir. Yani İsa'nın çarmıha gerilmesinin totemik sahnesine yer vermektedir. Cennetin (*Tanrı'nın Şehri*) yanında tepede Hz. İsa'nın başı, kuzey ve güney kenarında iki eli, alt uçta yani batıda ayakları haritadan çıkmış bir şekilde resmedilmiştir. Şehirler ve kaleler resim tarzında yapılmış ve harita çeşitli yaratıklar ve garip insan tasvirleri ile doldurulmuştur. Bu yaratıklar ve garip insan tasvirleri cenneti bulma umudu ile Haçlı Seferlerine katılanların söylenti ve abartılarından esinlenerek haritalara aktarılmıştır (İlgar, 2005).

Harita 12. Ebstorf Haritası

Tepede Hz. İsa'nın başı, kuzey ve güney kenarında iki eli, alt uçta ayakları haritadan çıkmış bir şekilde resmedilmiştir. (Orijinal Boyut:3.56x3.58 m. **Kaynak:** <http://web.itu.edu.tr/~bilgis/8000yil.pdf>).

Söz ve resmin bir karışımı olarak potansiyel açıdan büyüleyici olan Ebstorf Haritası'nda Hz. İsa'nın kafası, elleri ve ayakları çarpıcı bir biçimde ana yönleri işaret etmektedir. Kudüs, I.Haçlı Seferi'ni (1095-99) takip eden yıllarda yazımsal/coğrafi gövdenin merkezine yerleşmiştir. Üstelik soyut coğrafyanın dört ana yönü ile Hristiyan inancının sembolik işareti olan haçın şekilsel uyumu vurgulanmaya

çalışılmıştır. (Birkholz, 2004). Haritada açıkça görüldüğü gibi, mevcut alan bakımından Avrupa Afrika'ya kıyasla daha fazla detaylandırılmıştır. Sadece Akdeniz çevresi yeterince bilinmektedir ve gerisi tamamen boştur (Harita 12). Hristiyanlar ekümenin merkezine yerleştirmiş, Hristiyan olmayan insanlar daha dış mekânlara hatta yaratıkların buldukları sınırlara konmuştur (Bellone ve Mussio, Tarihsiz).

4. HEREFORT HARİTASI

Herefort Katatralinde muhafaza edilen Herefort Haritası'nın (Herefort Mappaemundi), Haldingham'lı Richard (XIII. yy.) tarafından yapıldığı düşünülmektedir. (Bilgin, 2006). XIII. yüzyıl Hereford dünya haritasının en göze çarpan özellikleri onun büyüklüğü (1.65x1.35 m) ve ortaçağ haritacılığının bir şaheseri niteliğini taşımasıdır. Hereford dünya haritası günümüze kadar ulaşan tek büyük ölçekli mappaemundidir ve aynı zamanda Ortaçağ haritacılığının eşsiz bir örneğidir. Açıklayıcı resimleri çok sayıda hayvanı, tuhaf ve korkunç yaratıkları, şehirleri, rotaları, yol güzergâhlarını ve coğrafi unsurları betimlemektedir. Denizler tarafından çevrili düz bir plağı gösteren, Yunan geleneğine dayalı Hereford Haritası'nda dünyanın tasviri geniş çapta coğrafi, zoolojik ve botaniğe ait bilgi kapsamaktadır. Harita, İngiliz kasabalarına; yani Wyne nehrinin kıyısındaki Hereford'a, kutsal topraklardaki şehirlere ve dünyanın başı olarak tanımlanan Roma'nın bir planına da yer vermiştir. Harita diğer coğrafi bilgilerin yanında, Nil Nehri deltasının ve İskenderiye fenerinin ayrıntılı bir şemasını, aynı zamanda Kızıldeniz ve Akdeniz, Bizans ve Tuna Nehri çizimlerini içermektedir (Tavera, 2011). Hereford haritasının temel amacı, Ortaçağ'a ait İncil'in son bölümünün elyazmalarında bulunan haritalarda olduğu gibi, on iki havarinin sözlerinin dünyaya yayılması olmadığı gibi, haritanın dinsel dili de yalnızca dünyanın oluşumu hakkında değildir. Tüm plandaki resimli diğer bilgilerin gösterdiği gibi Hereford haritası, tarihsel süreçlerin belirgin tasvirlerini Babil'den Roma İmparatorluğu'na kadar yer ve zaman göstergeleriyle birleştirir. Ayrıca Convy ve Caernarvon gibi büyük kalelerin ve şatoların inşası, Prag ve Worms gibi şehirlerin kurulması ve Flander'ların yün ticaretinde aktif faaliyet göstermeleri gibi bariz referanslar da vardır (Harita 13 ve Harita 14) . Özetle, Hereford Haritası'nın Tanrı'nın yaradan olarak rolünü ve ürününü aynı zamanda insan faaliyetlerini ve sosyal olayları gösteren ve bunların tümünün Hristiyan ahlaki ilkelerine göre yerine getirilmesi gerektiği ansiklopedik ve dini ortaçağ bilgisinin yapılandırılmış bir özeti olduğu söylenebilir (Tavera, 2011).

Harita 13. Herefort Haritası, Bu harita Ortaçağ'ın büyüklüğü ile dikkat çeken en meşur haritalarından biridir. (Orijinal Boyut: 1.65x1.35 m).**Kaynak:** <http://web.itu.edu.tr/~bilgis/8000yil.pdf>.

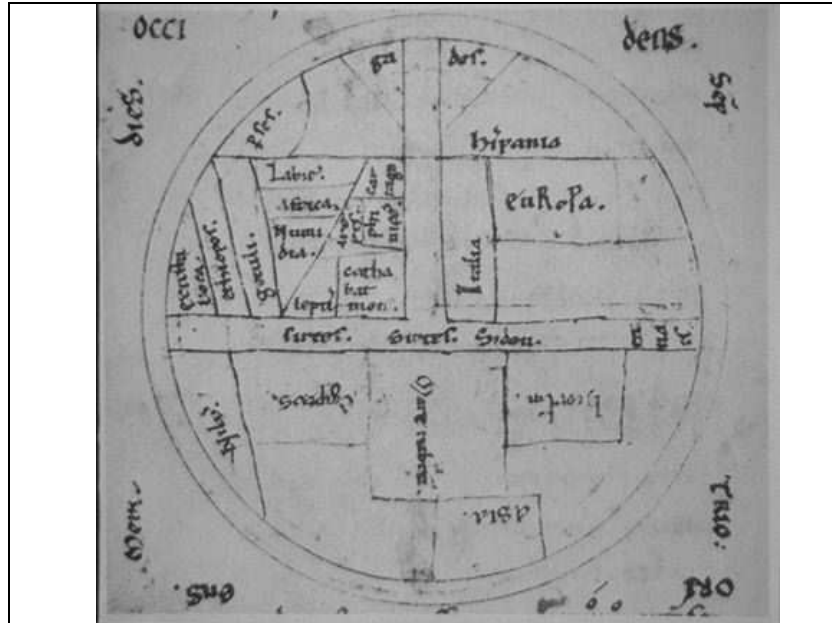

Harita 14. Türkiye'nin de belirgin olduğu Herefort Haritası'nda Kudüs yine merkeze alınmıştır.
Kaynak: <http://www.atlantismaps.com>.

5. SALLUST T-O HARİTALARI

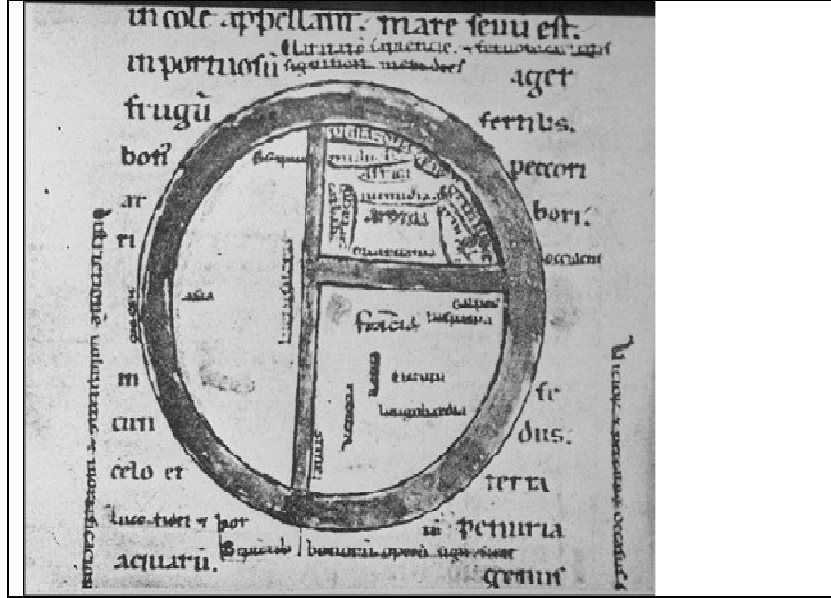
Bu harita versiyonları, *De bello Jugurthino of Gaius Sallustius Crispus*'ın IX. ve XIV. yüzyılı kapsayan yaklaşık altmış elyazmasında bulunur. 1470 ila 1500 yılları arasında elli beş basılı yayında görünmesiyle XIV. yüzyılda büyük önem kazanmıştır. Sallust'un haritaları, Isidore'in çalışmalarındaki benzerlerinden daha az şematiktir. Haritada Don ve Nil Nehirleri daha yakından yansıtılmak için sık sık sonlarda bükülmüş şekilde çizilmiştir ve harita büyük şehirleri sembolize eden müstahkem kasaba ve kiliseleri içermektedir. Çoğu Ortaçağ haritalarında olduğu gibi yönlendirme (uyum), genellikle doğuya olduğu gibi batı (Harita 15) veya güney de olabilir (Harita 16).

Güney yönelimli durumlarda ise, yarısını Avrupa ve Asya almakla birlikte Afrika dairenin yarısını alabilir (Harita 17). Ayrıca *Aspremont* (XII. yüzyıl) veya *Sone de Nansay* (XIII. yüzyıl) gibi Ortaçağ aşk romanlarında bir yapılandırmadan bahsedilmiştir. T'nin kol demirinin sonları bir kenarından kesilmiş şekilde gösterilebilir (Harita 18) (Woodward, 1987).

Harita 15. Sallust T-O Harita: Batı Uyumu

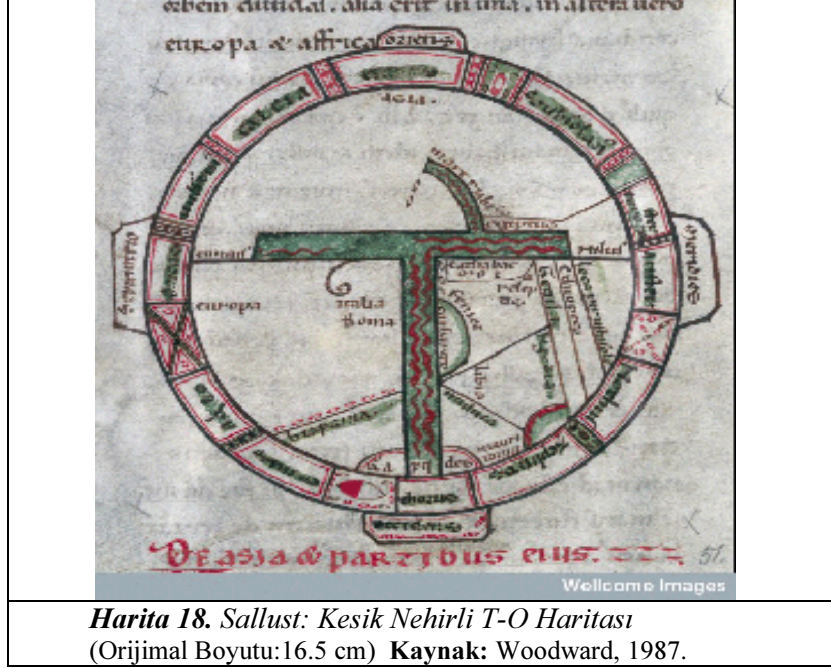
(Orijinal Boyutu: 6.8 cm) **Kaynak:** <http://www.ucl.ac.uk>.

Harita 16. Sallust T-O Harita: Güney Uyumu
(Orijinal Boyutu: 4.3 cm) Kaynak: <http://www.ucl.ac.uk>.

Harita 17. Sallust T-O Harita: Afrika En Büyük Kıta (Orijinal Boyutu: 4 cm) Kaynak: Woodward, 1987.

Harita 18. Sallust: Kesik Nehirli T-O Haritası
(Orijinal Boyutu:16.5 cm) **Kaynak:** Woodward, 1987.

6. TAU HAÇLI T-O HARİTASI

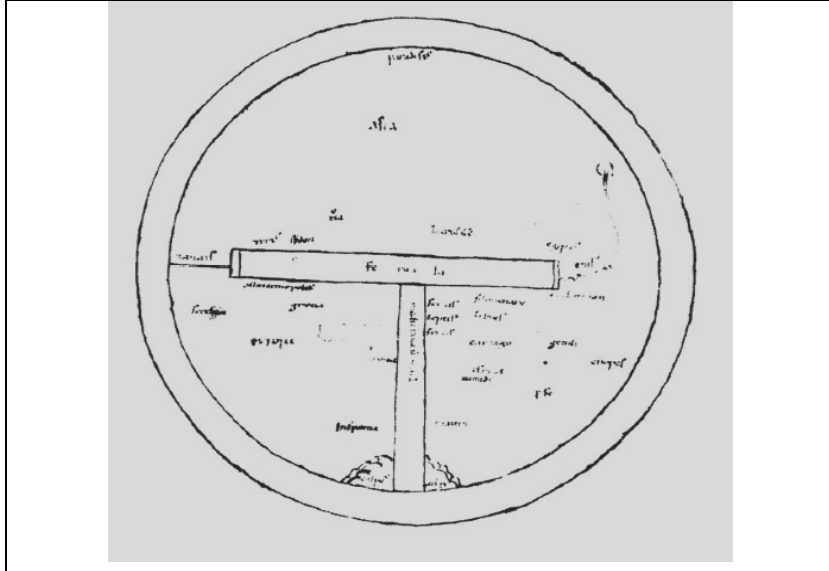
Daha önce de ifade edildiği üzere T-O Haritaları, Hz. İsa'nın çarmıha gerildiğinde çektiği acının sembolü olarak da görülebiliyordu. Haritadaki T çarmıhı sembolize eder ancak bu T bir haç işareti de olabilir ama bunun daha çok bir tau (Yunan alfabesinde T harfi) çeşidi olması da muhtemeldir. Bu da kol demirlerinin sonu kesildiğinde veya büküldüğünde görülür. Ebstorf haritasındaki gibi Hz. İsa'nın vücudu haritanın üzerine üst üste eklendiğinde, harita kendiliğinden dünyanın açık bir sembolü haline gelir (Woodward, 1987) (Harita 19).

7. GAUTIER DE METZ T-O HARİTASI

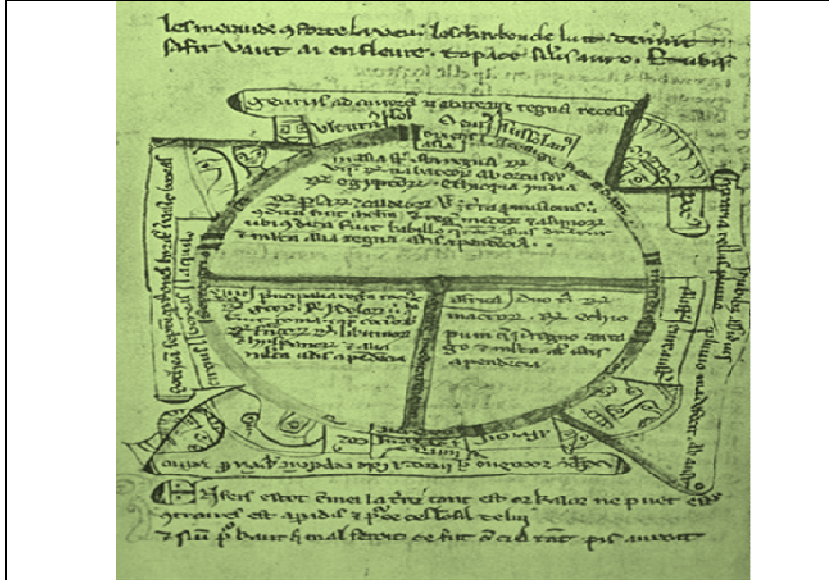
Hakkında çok az şey bilinen Gautier de Metz, Fransız rahip ve şairdir. 1245 yıllarında yazılan ve Lorraine diyalektiğinde kaleme alınan, altı bin kıtadan daha fazla olan "*L'image du monde*" adlı bir ansiklopedik şiirin yazarıdır ve bu esiri ile tanınmıştır. Bu elyazmalarından yüz kadar kopyası günümüze ulaşmıştır ki bu elyazmalarında iki Mappaemundi türü bulunur. Bu iki Mappaemundi türü Isidore'nin "*Etymologies*" kitabından gelmektedir. İlki, daireyi eşit parçalara ayıran basit bir kuzey-güney hattıyla doğuya merkezlenmiş bir daire formundadır. Tüm uzaysal yönler "*Aise la grant*" (Büyük Asya) kelimeleriyle gösterilir. İkincisi Isidore versiyonuna benzeyen tam bir

T-O Haritası'dır (Harita 20). Ama bu harita Fransızcadır ve etrafı rüzgârların isimleriyle kaplıdır (Woodward, 1987).

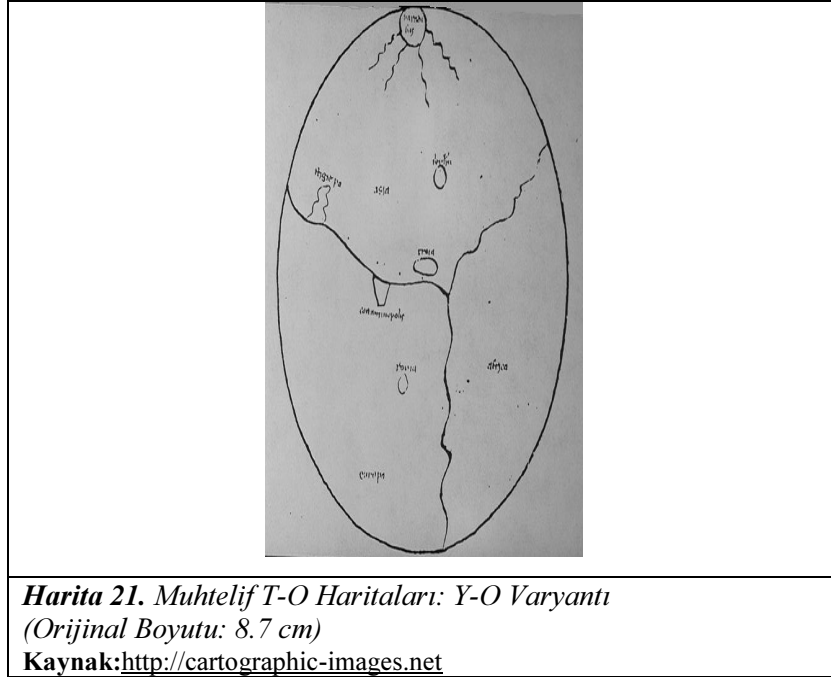
Harita 19: Tau Haçlı T-O Haritası, XI. yüzyılda çizilmiş bu harita Tau Haçlı haritanın en iyi örneğidir. (Orijinal Boyutu: 16.2 cm)
Kaynak: Woodward, 1987.

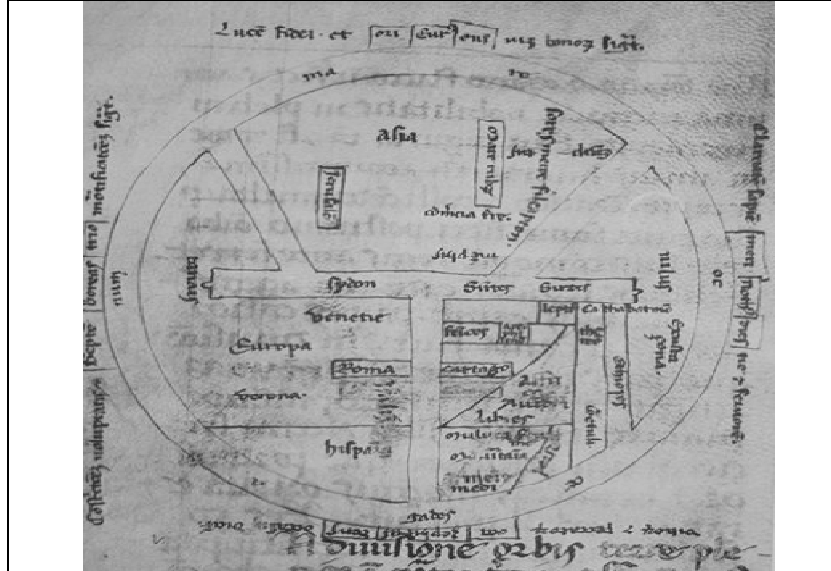

Harita 20. Gutier de Metz T-O Haritası
Bu harita Isidore' nin Etymologies kitabından gelmekte olup, etrafı rüzgârların isimleriyle kaplı olanıdır (Orijinal Boyutu: 6.6 cm). **Kaynak:** Woodward, 1987.

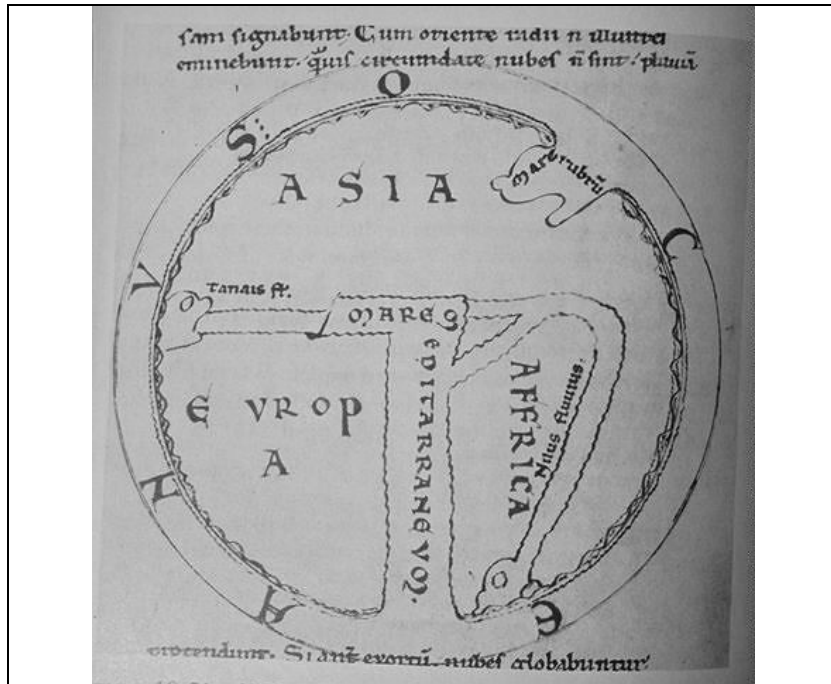
8. ÇEŞİTLİ T-O HARİTALAR VE BİLİNMEYEN YAZARLAR

Bilindiği üzere Isidore'nin elyazmasından alınmış birçok T-O biçimli harita kopyası mevcuttur. Isidore'nin T-O Haritaları'nın birkaç değişikliği bu kategorideki haritaların karakterini belirler. Bu kategorinin yazarları Lucan, Macrobius (kendi kategorilerini oluşturan bölgesel haritaları dışarıda bırakır), Venerable Bede, Pisa Guido ve çalışmaları ayrı bir kategori yapmaya yeterli olmayan Tripoli William'dır. Bu haritaların farklı bir kategoride ele alınmasının nedeni, bu haritalardaki değişikliklerdir. Bu değişiklikler şöyle sıralanabilir: Afrika için Libya'nın kullanılması ile nehirlerin alışmışın dışında Y biçimli çizilmesi (Harita 21); T şeklindeki nehirlere iki kesilmiş ve çentikli simetrik nehrin eklenmesi (Harita 22); Nil'in tam bir T harfinin oluşmasını engelleyecek şekilde kavisli çizilmesi (Harita 23) ve dünyanın üç parçasının yaklaşık olarak aynı olması için T'nin kol demirinin olağandan biraz daha yüksek seviyede resmedilmesidir (Harita 24) (Woodward, 1987).

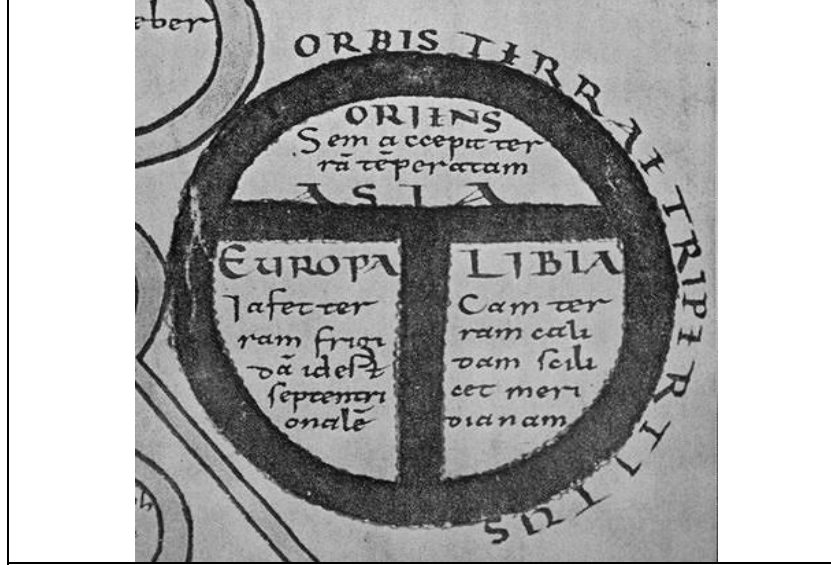

Harita 22. Muhtelif T-O Haritaları: Simetrik Nehirler (Orijinal Boyutu:10.5 cm)
Kaynak:<http://cartographic-images.net>

Harita 23. Muhtelif T-O Haritaları: Değiştirilmiş Nil Nehri (Orijinal Boyutu:8.1 cm)
Kaynak: Woodward, 1987.

Harita 24. Muhtelif T-O Haritaları: Yüksek Kol Demiri (Orijinal Boyutu:4.7 cm)
Kaynak: Woodward, 1987.

9. TERS T-O HARİTASI

Bu haritalarda, Afrika ve Avrupa'nın isimleri geleneksel T-O şemasının üzerinde ters çevrilerek resmedilmiştir. Bu Destombes tarafından yazım hatası olarak yorumlansa da Stevens, bu tür haritada Afrika ve Avrupa isimlerinin kasıtlı ters çevrilip resmedildiğini ifade etmektedir. Bunda dolayı Stevens'e göre bunlar T-O Haritaları'nın bir alt grubunu oluşturmaktadır. Ters T-O Haritası'nın görüntüsü üçlü şematığın farklı bakış açılarında yatar. Doğu merkeze alındığında ve üstten bakıldığında geleneksel form kesinlikle üç kıtayı gerçek topolojik yerlerinde gösterir. Fakat üç bölüme ayrılmış kıtaların biri cennet olduğu ileri sürüldüğünde ve o dönemde batılı bir harita yapıcısının gözüyle dünyanın dışından bakıldığında Asya en üstte kalır (Harita 25), Afrika ve Avrupa ise ters dönmüş şekilde görülür (Woodward, 1987).

10. ALBİ VEYA MEROVİNGIAN HARİTASI

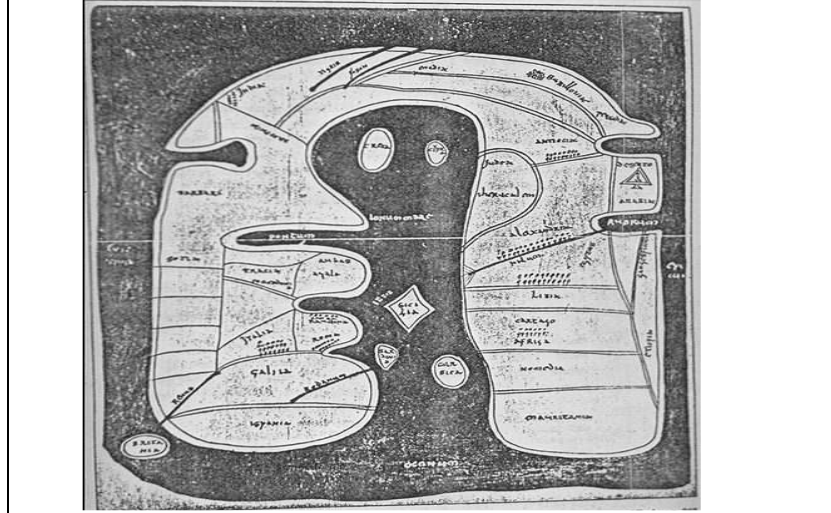
Albi veya Merovingian Haritası, Orosius'un (Ortaçağ'da din adamı, rahip) etkisinin olduğu düşünülen Ortaçağ'dan günümüze ulaşan Mappaemundi örneklerinden biridir (Woodward, 1987: 301). T-O Haritaları'nın değişik bir şekli olan bu harita, VIII. yüzyılda (750'li

yıllar) Albi tarafından yapılmıştır. Bu harita Batı Avrupa'da en eski coğrafi eseri teşkil etmektedir. Burada dünyanın, üst kısmı yine doğu olmak üzere K-G istikametli Akdeniz orantısız bir tarzda bölünmüş ve ülkeler ayrılarak isimleri yerlerine konmuştur (Bilgin, 2006) (Harita 26).

Harita 25. Ters T-O Haritası

T-O Haritaları'nın bir alt grubunu oluşturan bu haritalarda Afrika ve Avrupa'nın isimleri geleneksel T-O şemasının üzerinde ters çevrilerek resmedilmiştir. (Orijinal Boyutu: 19 cm) **Kaynak:** Woodward, 1987.

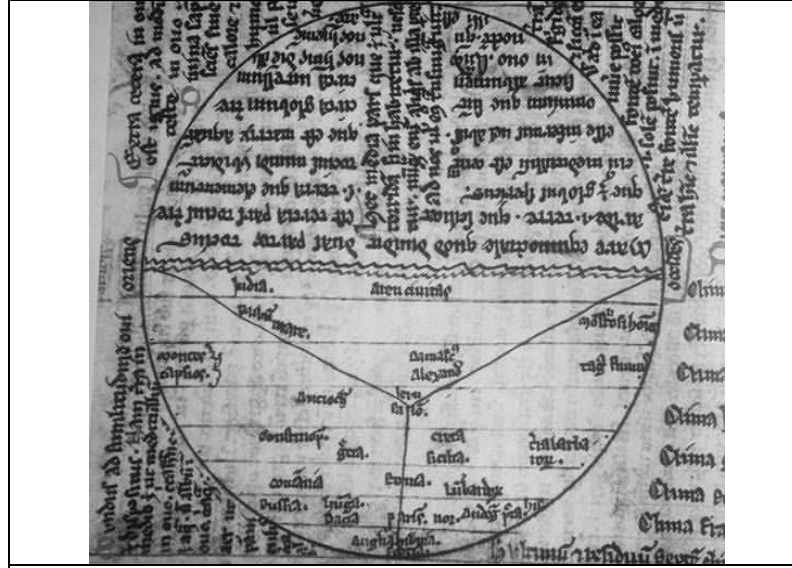
Harita 26. Albi T-O Haritası

VIII. yüzyıla ait olan bu harita T-O Haritaları'nın değişik bir şeklini teşkil etmektedir. (Orijinal Boyut: 29 X 23 cm)

Kaynak:<http://www.henry-davis.com>.

11. Y-O HARİTASI

T-O Haritaları dışında, daha az bilinen Y-O haritalar da aynı mantık ve amaçla hazırlanmış, benzer şekilli haritalardır. Bunların en tanınmışı Rahip Bede'nin VIII. yüzyılda yazdığı "De Natura Rerum" kitabında yer alıyordu (Özgüç, 2010). Bu haritada da Kilise babalarının teolojik hedeflerine dayalı olarak oluşturulmuştur ve haritanın üst kısmı çoğu ortaçağ haritalarında olduğu gibi yine Doğu odaklıdır (Harita 27).

Harita 27. Y-O Harita T-O Haritaları dışında daha az bilinen Y-O Haritaları da aynı mantık ve amaçla hazırlanmıştır. (Orijinal Boyutu: 8 cm) **Kaynak:**<http://www.henry-davis.com>.

12. AZOV (AZAK) DENİZ'Lİ Y-O HARİTASI

Genellikle Isidore'nin *Etymologie* elyazmalarındaki T-O Haritalarıyla yan yana bulunan bu haritalar, Azov Körfezi veya Denizi'nin bir temsilini ve onu çevreleyen göllerini barındırır. Burada Don Nehri'nin iki kolu (Gulf ve Azov) Y biçiminde çizilmiştir. Bu Y biçimindeki akarsu kollarına bir de cennetin dört nehrinden biri olan Nil (Nil River) ve Akdeniz (Mediterranean) bağlanılmıştır. Antik çağlarda, Azov Denizi'nin şimdiki 150-200 millik boyutundan daha büyük olduğu düşünülmekteydi. Bu kategorideki birçok haritada görünüş, üç ana kıtayı ayırmasının coğrafi önemini gözler önüne sermektedir (Harita 28). Menendez-Pidal, bu versiyonların IX. ve X. yüzyıldaki

Harita 29. Karedeki V Haritası

Dünya, T-O Haritaları'nda olduğu gibi Hz. Nuh'un üç oğlu Sem, Ham ve Jafet'in temsil ettiği üç kıtaya ayrılmıştır. (Orijinal Boyutu: 4.8 cm)

Kaynak: <http://cartographic-images.net>.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Haritalar insanlığın ortaya çıkışıyla birlikte ihtiyaçlarına bağlı olarak bir yere gidip gelme korunma vb. diğer tecrübelerini zaman içinde insanlara aktarma düşüncesiyle çizilmişlerdir. İlkçağ'da başlayan haritacılık faaliyetleri günümüze değin çeşitli uygarlıkların tesiri ve katkısıyla ulaşmıştır. Nitekim insanlar sadece haritayı sadece mekan bilgisini aktaran bir araç olmaktan ziyade Ortaçağ Avrupası'nda dini bir propaganda aracı olarak kullanmıştır. Söz konusu dönemde ortaya çıkan bu durum T-O haritalarını meydana getirmiştir. T-O haritaları insanlara mekân bilgisini aktarmasından ziyade dini vazifelerini hatırlatmak amacıyla çizilmiştir.

T-O haritalarının çizim dönemini en eski tarihili VII. Yüzyıl (Isidorus haritası) ve en yeni tarihli ise XIII. yüzyıl (Hereford haritası)dır. Bu iki müellif arasında geçen zaman dilimini "T-O Haritaları Dönemi" olarak nitelemek mümkündür.

Ortaçağ'da yaşamın her alanına ağırlığını koymuş olan kilise, bilimsel bakışı göz ardı etmiş ve bilimsellikten ziyade kendi öğretilerini ön

plana çıkarmış ve bu görüşlerini topluma egemen hale getirmişlerdir. Nitekim söz konusu durum harita ve haritacılığa da yansımıştır. Dolayısıyla, dünyayı gerçek biçimiyle gösterebilecek ciddi atılımlarda bulunulmamış, yeryüzü Romalıların yorumladığı gibi daire biçiminde tasavvur edilmiştir. Bu dönemde, çoğu aynı zamanda din adamı olan harita yapımcılarının işi coğrafi ve topoğrafik şekilleri kaydetmekle bitmiyor aynı zamanda kilisenin kuşaktan kuşağa aktarılan dinsel öğretilerini de çalışmalarında yansıtma görevini de içeriyordu. Diğer bir ifade ile Ortaçağ'da din adamları düşüncelerini halka empoze etmek için görsel malzemeler arasında yer alan haritaları etkin bir şekilde kullanmışlardır.

Ortaçağ'ın en dikkat çeken haritalarından olan T-O Haritaları'nın bu ihtiyacı karşılayan malzemeler arasında olduğu anlaşılmaktadır. Bu haritalar bilimsel ölçüm ve gözlemlerden oldukça uzaktırlar. Dini kavramları içerisine alan mekânsal birer temsildirler ve genel olarak kutsal toprakları, cennet-cehennem düşüncelerini sembolize ederler. Başka bir ifade ile bunlar, ilahi düzenin Hristiyan dünya görüşüne göre cisimleştiği nesnelere dir. Orijinalleri günümüze çok az sayıda ulaşan çeşitli T-O Haritaları, pratik amaçlardan ziyade, Hristiyanlara dini vazifelerini hatırlatmak ve yaradılışın görkemini göstermek üzere kilise duvarlarını veya elyazmalarını süslemek amacıyla resmedilmiştir. Bu haritalar, Batlamyus devrinde çok ilerlemiş olan kartografya ilminin dini tesir altında nasıl bir gerileme dönemine girdiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

KAYNAKLAR

- Akyol, İ. H. (1951). *Umumi Coğrafya*, İstanbul: Sucuoğlu Matbaası.
- Anonim, (1993). Ortaçağ, *Temel Britannica Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi*, cilt 13. İstanbul: Hürriyet.
- Aujac, Germaine, (1987). The Foundations of Theoretical Cartography in Archaic and Classical Greece, (Edt. J.B. Harley-D. Woodward), *The History of Cartography, Vol I, Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean*, Chicago & London.
- Bilgin, T. (2006). *Genel Kartografya I*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Birkholz, D. (2004). *The King's Two Maps, Cartography and Culture in Thirteenth-Century England*, Routledge New York & London.
- Cürebil, İ. (2011). Harita Bilgisi, (Edt. C. Şahin), *Genel Coğrafya*, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Doğanay, H. (1993). *Genel Coğrafya'ya Giriş I, Metodlar - İlkeler ve Terminoloji*, Ankara: Gazi Büro Kitabevi.
- Doğanay, H. (2003). Ağrı Dağı ve Turistik Önemi, *Doğu Coğrafya Dergisi* Sayı: 9, Erzurum.
- Donkin, L. E.G. (2008). Usque ad Ultimum Terrae: Mapping the Ends of the Earth in Two Medieval Floor Mosaics, (Edt. Richard J.A. Talbert - Richard W. Unger),

- Technology and Change in History, Vol. 10, Cartography in Antiquity and the Middle Ages, Fresh Perspectives, New Methods*, Leiden & Bostan: Brill.
- Edson, E. (20089). “ Maps in Context: Isidorus, Orosius and the Medieval Image of the World” (Edt. Richard J.A. Talbert - Richard W. Unger), *Technology and Change in History, Vol.10, Cartography in Antiquity and the Middle Ages, Fresh Perspectives, New Methods*, Leiden & Bostan: Brill.
- Ek, F. İ., Şengel, D. (2008), Mısır, Etrüsk, Roma: Piranesi Ve Bir On Sekizinci Yüzyıl Tartışması, *METU JFA* (25: 1).
- Goff, J. (2008). *Avrupa'nın Doğuşu*, (Çev. T. Binder), İstanbul: Literatür Yayınları.
- Gümüşçü, O. (2010). *Tarihi Coğrafya*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Gümüşçü, O. (2012). *Coğrafya'ya Davet*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Gümüşçü, O. (2012). Türkiye Tarih Atlası Çalışmaları, *Bellekten*, 275, Cilt: LXXVI-Sayı: 275
- Harley, J.B., Woodward, D. (edt.) (1987). *The History Of Cartography, Vol I, Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean*, Chicago & London.
- Harte, J. (2008). How One Fourteenth-Century Venetian Remembered The Crusades: The Maps And Memories Of Marino Sanuto, *Penn History Review*, Volume 15, Issue 2, Spring 2008, Article 2.
- Ilgar, R. (2005). Yanlış Bir Kanı: Orta Çağ Karanlığında Aydınlık Coğrafya, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 7. Cilt, 2. Sayı, Afyonkarahisar, sayfa:201-220
- Köktürk, E. (2004). Haritacılığın 5000 Yıllık Yürüyüşü (Tarihsel Süreç-Gelişme Dinamikleri) (I. Bölüm: Babiller'den Antik Çağa), *Jeodezi, Jeoinformasyon ve Arazi Yönetimi Dergisi*.
- Matthew, D. (1988). *Ortaçağ Avrupası, Atlaslı Büyük Uygarlık Ansiklopedisi*, Cilt 6, (Çev. M. A. Kılıçbay), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öngör, S. (1954). *Coğrafi Keşifler ve Tetkik Seyahatleri Tarihi*, İstanbul: Maarif Basımevi.
- Özağaç, S. (2006). *Cumhuriyet Dönemi Türk Haritacılık Tarihi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: T.C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Özçağlar, A. (2009). *Coğrafya'ya Giriş*, Ankara: Hilmi Usta Matbaacılık.
- Özel, A., Özel, E. (2008). *Tarihi Coğrafya*, Ankara: Pegem Akademi.
- Özgüç, N., Tümertekin, E. (2010). *Coğrafya Geçmiş, Kavramlar, Coğrafyacılar*, İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Riffenburgh, B. (2012). *Antik Dönemden Günümüze Haritacılar*, (Çev. Ç. Sunay), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Susanna, T. (2011). *The Osma Beatus Map: A Medieval and Christian View of the World (1086)*, *World and Global History : Research and Teaching*, edited by Seija Jalagin, Susanna Tavera, Andrew Dilley- Pisa :Plus-Pisa University Press.
- Bellone T. - Mussio L. (Tarihsiz), *Utopia And Its Maps*, DITAG, Politecnico di Torino, corso duca degli Abruzzi, Italy.
- Tanrikulu, M. (2013). *Harita'ya Davet*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Woodward, D. (1987). “Medieval MappaMundi” (Edt. J.B. Harley - D. Woodward), *The History Of Cartography, Vol I, Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean*, Chicago & London.
- Yomralıoğlu, T. (2000). *Coğrafi Bilgi Sistemleri*, İstanbul.
- Yiğit İ., Top S. 2013. Araştırma Yöntem ve Süreci, (Edt. O. Gümüşçü) *Tarihi Coğrafya içinde, Anadolu üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları Eskişehir*, 190-217.

Web Kaynakları

- http://cartographic-images.net/205.2_Examples_of_T-O_maps.html (son erişim: 14.10.2012).
- http://cartographic-images.net/205_Isidore_of_Seville_T-O.html (son erişim: 16.09.2012).
- <http://digilander.libero.it/diogenes99/Cartografia/Cartografia01.htm> (son erişim: 05.12.2012).
- <http://geography.about.com/library/weekly/aa0802597.html> (son erişim: 20.11.2011).
- http://personals.okan.edu.tr/atil.bulu/Galileo_Galilei.pdf (son erişim: 19.03.2012).
- <http://web.itu.edu.tr/~bilgis/8000yil.pdf> (son erişim: 24.11.2011).
- http://www.atlantismaps.com/Cg3_images/img_12L.jpg (son erişim: 16.09.2012).
- http://www.atlantismaps.com/chapter_3.html (son erişim: 16.09.2012).
- <http://www.henry-davis.com/MAPS/EMwebpages/205AA.html> (son erişim: 14.10.2012).
- <http://www.henry-davis.com/MAPS/EMwebpages/206.html> (son erişim: 17.03.2012).
- <http://www.henry-davis.com/MAPS/EMwebpages/207.html&usg> (son erişim: 17.03.2012).
- <http://www.saudiaramcoworld.com/issue/200504/monsoon.popup6.html> (son erişim: 15.12.2012).
- <http://www.solakkedi.com/haritalar/ortacag/ortacag.html> (son erişim: 30.06.2012).
- <http://www.tarih.gen.tr/skolastik-dusunce-nedir.html> (son erişim: 08.04.2013).
- http://www.ucl.ac.uk/histmed/history_medicine_portal (son erişim: 30.06.2012).
- <http://www.youtube.com/watch?v=ukOvsemZhfc8> (son erişim: 25.06.2012).